

Misóczki Lajos

UTAZÓK EGERBEN ÉS KÖRNYÉKÉN A 16/17. SZÁZADBAN

Eger feltehetően a honfoglalás óta létező település, bár az Anonymus által ismertett helynévvel, csupán 'Eger vize' utalással következtethetünk léteire.¹ Mégis, e közismerten fontos település meglétét már az államalapítás-egyházszervezés pillanatától nyomon követhetjük, azaz jóval az Anonymustól eredeztethető időtől. A számos bizonyító forrás és feldolgozás közül nézzünk néhányat, amelyek 1000–1001–1004 és 1009 körültre teszik az egeri római katolikus egyházmegye vagy egeri püspökség, azaz Eger létezésének kiinduló évét.

Gorove László írta 1828-ban: „Mikor Szent István első királyunk [az] 1009-ik esztendőben... az egeri püspökséget alapította, akkor már Eger derék város lehetett, mert pusztába vagy nyomorult faluba senki se téssen püspököt...”² Az egyik, 1909. évi történeti összefoglaló „a Szent István által alapított egeri székesegyház” (évének jelölése nélküli) létezéséről szól.³ Az utóbbi évek történészeinek véleményeiből idézve: „1009-ben már állt az egeri [székhelyű] püspökség”⁴ Noha I. Szent István alapítólevele nem maradt meg, IV. Béla 1261-ben kelt oklevele, annak 1271. évi átírata V. István által megerősíti azt a tényt, hogy Eger már 1000 és 1009 között meg volt. Ez az állítás több történésznél megtalálható.⁵

¹ *Anonymus: Gesta Hungarorum.* Budapest, 1975. 106/32. Györffy György Anonymus térképe feltünteti.

² *Gorove László, Gattáji: Eger városának története.* Eger, 1828/1876. 10. Gorove még azt is említi *Bombardi: Topographia Magni Regni Hungariae* alapján, hogy Egernek „már a vára is akkoriban fenn állott.” Ezt viszont Nagy Józseffel azáltal cáfolhatjuk, hogy „1241 előtt Egerben vár nem állt,... [ugyanis] Rogerius Siralmas éneke szerint a mongolok Egert könnyen felégették és elpusztították.” *Nagy József: Eger története.* Budapest, 1978. 19. (a továbbiakban *Nagy, 1978.*)

³ *Türk Frigyes: Eger.* In: *Borovszky Samu* (szerk.): Heves vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Budapest, 1909. 99. *Nagy Béni* Istvánffyra és Sambucusra hivatkozva hasonlót ír. Uo. 461.

⁴ *Sugár István: Az egeri püspökök története.* Budapest, 1984. 16. (a továbbiakban *Sugár, 1984.*)

⁵ *Nagy, 1978.* 14. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* Heves megye. Budapest, 1987. 80–82. (a továbbiakban *Györffy, 1987.*) *Kovács Béla: Az egeri egyházmegye.*

A későbbi évszázadokban Eger fennmaradt a mongol és török pusztítás, valamint a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok megpróbáltatásai ellenére is. A békés időszak éveiben épült, gyarapodott és a török után már nemcsak egyházi központ volt, hanem Heves és Külső-Szolnok vármegyének a székhelye lett. Ismertté vált a hazai, sőt az iránta érdeklődő vagy átutazó külföldi emberek előtt is.

A középkorban Egerről nemcsak a hazaiak, hanem a külföldiek is tudtak, mi több, itt jártukban megismerhették. Mégis, hiába keressük úti emlékeiket.

A 14. század elejére már kialakult az az útvonal, amely Pest–Hatvan–Gyöngös–Kompolt–(Fel)debrő–Eger–(Diósgyőr–Miskolc)–Kassa–Bártfa–(Lengyelország) irányát követve, az egyik fontos kereskedelmi utunkká vált. Az egyre élénkülő középkori hazai, (felvidéki) helyi és távolsági vagy közvetítő, vagy külkereskedelem ellenére az ezekben közreműködő kereskedők *nem örökítették meg* írásban az Egerben szerzett tapasztalataikat.⁶ Királyaink is gyakran jártak Egerben (az 1204 szeptemberében elhunyt Imrét itt temették el), kíséretükben a magyar főurak mellett mindig volt egy-két külföldi diplomata vagy követ is. I. (Nagy) Lajos 1362. október 16-án a szomszédos maklári tartózkodása után tovább utazott Diósgyőrbe⁷. 1381. augusztus 24-én szintén Diósgyőrben volt tekintélyes számú itáliai diplomata kíséretében. A velencei követek itt írták alá a doge nevében az előzetesen Torinóban kötött békét.⁸ Zsigmond Budáról 1412. február 21-én indult felvidéki útjára. Március 16-án Lublón, április 9-én Kassán tartózkodott, aztán délre fordult. Április 15-én (Nagy)váradon, 20-án Debrecenben, 26-án ismét Kassán, május 1-jén Diósgyőrben, 6–8-án Egerben, 16-án ismét Budán volt.⁹ Sem az I. Lajos, sem a Zsigmond útján részt vevő külföldi diplomaták *nem írták meg* egri tartózkodásuk élményeit. Estei Hippolit (olaszul: Ippolito d'Este – szerk.) bíboros, egri püspök 1501. és 1517. évi itteni vadászatan számos olasz is jelen volt, de tőlük sem maradt fenn úti beszámoló.¹⁰ Mindezeket annak bizonyítására soroltuk elő, bár több utazó is járt Egerben, tőlük nem maradt az itt látottakról, tapasztaltakról úti ismertető. Erre 1526/1541 után került sor, miután a

gye története 1596-ig. Budapest, 1987. 25–29. Besze Tibor: Fejezetek az egri egyházmegye Árpád-kori történetéből. In: *Löffler Erzsébet–Seregély György* (szerk.): Emlékkönyv dr. Seregély István egri érsek aranymiséje alkalmából. Eger, 2005. 110.

⁶ *Györffy*, 1987. Hevesvármegye a XIV. század elejéig–térkép. *Glatz Ferenc*: A magyarok krónikája. Gütersloh, 1996. 123. térkép.

⁷ *Nagy*, 1978. 21. *Sugár*, 1984. 206.

⁸ *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Győr, 1998. 84. *Benda Kálmán* (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Budapest, 1981. 250.

⁹ *Fügedi Erik*: Uram királyom... Budapest, 1974. 84–85. A későbbi királyainkkal Egerben megforduló külföldiek szintén nem jegyezték le úti élményeiket.

¹⁰ *Nagy*, 1978. 23.

királyi (császári), a fejedelmi és a szultáni követek vagy 'saját ügyben' járó utazók – akár csupán átjutottak, akár több napig Egerben tartózkodtak – megbízóik, vagy csak a maguk emlékezetére, a tapasztalataikat jelentették, leírták. Egyes utazók szűken, mások bőven írtak Egerről, amint azt a 'tárgyilagosságuk' megkövetelte, egyéni véleményükkel színezve. A hajdani utazókat idézzük, hívjuk témánk kifejtéséhez, annak ellenére, hogy az írásaik ritkán nyújtanak teljes képet Egerről és környékéről. Hiányosságaik ellenére valamennyi része a hazai utas-vendégfogalomnak, bővíti és teljesebbé teszi ismereteinket.

Amit az utazók, útleírók tapasztaltak

Edward Barton angol kereskedő (1562?–1597) 1590 óta I. Erzsébet követe volt az isztambuli török Portán. 1596-ban csatlakozott III. Mohamed szultán kíséretéhez, aki Magyarországra, Eger ellen vezette seregét. Bartonnal tartott titkára, *Thomas Glover* is. A kettőjük jelenléte megütközést keltett, mivel az egyik keresztén hatalom képviselője jelen volt a másik keresztény hatalmat ostromló „pogány” táborban. Ezért Glover meg is jegyezte, hogy Barton szándéka az volt, hogy „használjon a kereszténységnek, amennyiben alkalom nyílik a békességre”.¹¹ Kísérjük figyelemmel Edward Barton titkárát, Glovert az Egerig vezető úton, amit nyers valósággal rögzített követi beszámolójában:

Amerre elhaladtak, számos török pusztította város maradványait látták. Végre, 1596. szeptember 12-én a szultáni sereggel Egerhez értek. A szultán azonnal megindította az ostromot, közben a parancsára magas fatornyot készítettek, amiről nemcsak a táborát láthatta, hanem a harcok menetét is. A janicsárok a várfalak mentén árkot ástak és abban a tüzérséget helyezték el, várva a támadáshoz a kedvező alkalmat. 13-án a magyarok felgyújtották Eger városrészeit, attól tartva, hogyha a törökök odajutnak, támadási támaszpontnak használhatják fel. „Amikor a törökök ezt meglátták, megmászta a város falait, és kifosztottak mindent, amit a tűz meghagyott. A város legtöbb lakója még mielőtt a szultán megérkezett volna... a környező vidékre menekült, a többiek pedig visszahúzódtak a várba... 14-én a törökök elfoglalták, felégették és kifosztották a külvárosok hátralevő részét... [Szeptember] 24-én a törökök aknát robbantottak, amely nagy rést ütött a falon, és így lehetővé tette az általános rohamot... Október 1-jén... egy angol trombitás megszökött a várból. A törökök elfogták, és a szultán elé vették, s miután kikérdezték, elmondta, hogy milyen gyönge már a vár. E jelentés alapján... október 2-án reggel a védők feladták a várat azzal a feltétellel, hogy holmijukkal együtt elvonulhassanak: ezt a török elfogadta... De ahogy elhagyták a várat, erőszakkal elvették tőlük a magukkal vitt holmijukat, s a legtöbbet le is

¹¹ *Gömöri György*: Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737), Budapest, 1994. 19.

gyilkolták a szpáhik, a hatvani janicsárok és egyéb törökök...¹² Edward Barton követ hasonló tartalmú levélben írta le 1596. október 5-én az egeri vár ostromát. A védők sorsának beteljesülését Barton is az angol trombitás árulásához fűzte, aki október 1-jén szökött ki a várból. „Életéért és szabadságáért könyörgött a nagyvezérnek, és amikor elmondta, hol vannak a vár gyöngye pontjai, a szultán elé vitték, ahol szintén vallomást tett, ennek a jelentésnek az alapján másnap, szombaton, október 2-án a várat feladták azzal a feltétellel, hogy az összes benne levő katona biztonságban elmehessen, ahová akar, s a lakók maradhassanak, minden eddigi javaikkal. Az utóbbi ígéretet [a törökök] meg is tartották, de az előbbit megszegték...¹³

Dilich (vagy *Dillich*), *Wilhelm* Schöfer (vagy Scheffer) német matematikus és történész volt. Hesseni Vilmos tartománygróf geográfusként és történetíróként alkalmazta őt. Kiadott könyvei közül a Hesseni Krónikát és a Magyar Krónikát említjük. Az utóbbiról részletesen szólunk. Wilhelm Dilich a kétrészes, 1609-ben megjelent magyarországi *ismertetőjében és történeti munkájában* Egerről több helyen is írt.¹⁴ A helyek és események könnyebb áttekintésére Közép-Európáról két térképet is közölt a 7. és a 11. oldalon. Mindkettőn feltüntette Egert. Az előzőn Agriani, az utóbbin Erla névvel. Az *ismertető rész* 23–24. oldalán, az Erla címszónál Dilich a következőket jegyezte le az általa lényegesnek vélt tényekből:

„Eger. Ugyanott [azaz Magyarország török hódoltsági területén – M. L.] következik a püspöki város, Eger, amely Agriának is nevezetik. Ezt előbb az agrianusok, egy a triballusok utáni illír nép építette és lakta, róluk neveztetett el Agriának.¹⁵ IV. Béla alatt a tatárok teljesen felégették, és elpusztították, de kivonulásuk után újra felépült, és annyira fejlődött, hogy pompás város és erősség lett.

Különösen a dombon lévő épület és a kolostor említendő meg. Végül is a törökök minden különösebb veszteség nélkül elfoglalták a keresztényektől a legutóbbi magyar [ellenes] hadjáratban, 1596-ban, október 13-án...¹⁶ A 25. oldalon Eger várának és városának távlati, *áttekintő képét* mutatta be. A hitelesnek vél-

¹² Uo. 20–22.

¹³ Uo. 23.

¹⁴ *Wilhelm Dilich: Kurtze Beschreibung vnd eigentliche Abrisse... Dilich, Wilhelm: Rövid leírása és hű vázlatai azoknak az országoknak és váraknak, amelyeket a törökök eddig Európában, de különösen Magyarországon, Szlavóniában, Dáciában, Dalmáciában és Görögországban részint haddal megtámadtak, részint egészen igájuk alá hajtottak; a Magyar Krónikával együtt. Cassel, 1609. Máig vitatott, hogy a földrajzi ismertetőben felsorolt településeken járt-e, vagy csak ugyanúgy források alapján írta le azokat, amint a krónika eseményeit. (Apponyi, Hungarica, II. 27.) (A továbbiakban *Dilich*, 1609.)*

¹⁵ Forrása, hivatkozása nincs ennek a romantikus állításnak az igazolására.

¹⁶ *Dilich*, 1609. 23–24.

hető rajzából a külsőségében is törökké váló település együttes látványa tárul elénk, több középkori, épen maradt épülettel. Tíz helyet betűkkel jelölt és azok *magyarázatát* a 26. oldalon sorban feloldotta. A. Vár és a templom~kolostor; B. A várkapu; C. A külső vár, amelyet az ellenség [1596-ban] elfoglalt és általa az egész erősséget bevették; D. Különösen mély árok, amelyet az ellenség a rohamhoz, feltöltött; E. Szőlődombok, ahonnan az ellenség a várat lőtte; F. Erős áramlású patak; G. Ispotály-templom; H. Dóm; I. Városháza; K. Püspöki palota.

Dilich a krónika vagy *történeti részben* elsőként az 1552. év eseményeinél szólt (Egerről – szerk.), a 239/240. oldalon. I. Szulejmán szultán a magyarországi politikai és katonai eseményeket látva, 1552-ben kedvezőnek ítélte, hogy „két pasát és nagy létszámú hadseregeket küldjön Magyarországra. Mohamedet Temesvár bevételére parancsolta... Ezen várfoglalás és győzelem után... ez a pasa... a környéken lévő összes várost elfoglalta. A másik hadsereget a budai Ali pasa vezette, amely előbb leverte a király hadseregét, utána egyesült Mohamed [seregével], és így ketten elfoglalták Szolnokot... Ezt követően ostrom alá vették Eger városát és várát.”¹⁷ A Dobó István védte várat mindkét pasa könnyen bevehetőnek vélte. Hiába volt az ostromló török túlerő, a várvédők visszaverték az ellenséget, amely szégyenszemre feladta a küzdelmet. A 494/496. oldalon az egriek 1596. évi veszét, vereségét részletezte, szintén az akkori magyarországi eseményekkel összefüggésben. Kapcsolatban az 1597. évi történésekkel, Dilich rámutatott a török pusztítás gazdasági következményére is, amely témával az akkoriban írt úti vagy ország ismertetőik ritkán foglalkoztak. „Egyébként... szűkölködés és drágaság nemcsak Egerben, hanem Győrött, Szolnokon és még sok más török erősségben is igen nagy mértékben fordult elő.”¹⁸

Magyarország (királyi, hódoltsági és fejedelemségi rész) legjelentősebb külföldi, egyben török utazója *Evlia Cselebi*. E nagy *világutazó* útinaplójának egyik legkitűnőbb magyar ismerője már száz évvel ezelőtt megállapította: „Evlia Cselebi mint utazó és útleíró emelkedett nagy hírre.”¹⁹ A kevés korabeliek egyike volt, aki *felkészült* az utazásaira, és tapasztalatait, megfigyeléseit, élményeit *tudatosan* gyűjtötte, hogy leírja azokat. Kitűnő rokoni összeköttetéseknek köszönhetően, az utazásait összekapcsolta hol a szultán, hol valamelyik fővezér hódító vagy diplomáciai útjával. Járt Afrikában, a Közel-Keleten, Kis-Ázsiában, Közép-Európában, a Balkán-félszigeten, a földközi-tengeri szigeteken. Volt úti

¹⁷ Uo. 239.

¹⁸ Uo. 303.

¹⁹ *Evlia Cselebi: Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. I. kötet.* Fordította *Dr. Karácson Imre*. Budapest, 1904. Török-magyar kori Történelmi Emlékek. Második Osztály: Írók. Megemlíti, hogy az UNESCO a 2011. évet Evlia Cselebi születése 400. évfordulójának emlékére szentelte. Magyarországon a Török Nagykövetség rendezésében 2011. május 22-én a tiszteletére tudományos konferencia volt, amelyre e sorok íróját is meghívták.

kísérő és török diplomáciai testületi tag. Olykor-olykor írásaiban szeret túlozni. Bemutatja az égis éró várfalakat vagy a kis portyák százezres harcosait. Összeségében azonban hiteles, amikor utazási élményeit, társadalmi, gazdasági, néprajzi tapasztalatait rögzíti a leveleiben. Mindenre kíváncsi, ezért számos dologról számol be képszerű részletességgel. Különösen érdeklik a dzsámik, mecsetek, medreszék, kolostorok, imaretek, karavánszerájok, kávéházak, fürdők. Tíz kötetes útleírását 1896-ban találták meg, és török és más történészek azonnal elkezdték feldolgozni. Magyar vonatkozású fejezeteit (leveleit) a 20. század első évtizedében, két kötetben, dr. Karácson Imre fordításával és gondozásával, a Magyar Tudományos Akadémia jelentette meg.²⁰

Evlia Cselebi Egert és környékét bemutató írását a II. kötet alapján tárjuk elő.²¹ 1666-ban Budáról az egri vilajetbe tartó útját részletezzük. Első állomását, Hatvant elhagyva, Kápolna faluba jut a kíséretével. „Ez a Tarna-folyó partján ötszáz házból álló falu egy templommal.”²² A következő állomásuk már az úti céljuk, Eger. Előbb a várat mutatja be a történetéből kiindulva, erősen romantikus szemlélettel. Meglepően magyarázza az 1552. évi török támadás kudarcának okát: „Negyven nap és negyven éjjel szakadatlanul harcolt az iszlám sereg az ellenség [magyarok – M. L.] sokaságával, de a negyvenedik napon a tél zordonságát a katonaság már nem viselhette el, ezért visszavonult.”²³ Evlia Cselebi a négy évtizeddel későbbi várostrommal folytatta a leírását.

„Végre az 1004. évi Sevval hó 24-én [1596. június 22-én] III. Mohamed szultán Eger ellen fordult, és az 1005. évi Száfár hó kezdetén [1596. szeptember 24.] Eger várát ostrom alá fogta. Azon éjjel az ellenség az iszlám seregtől való félelmében a külvárost elhagyta, és a középső várba vonult, tele harcívágygal. Reggel az iszlám sereg a külvárosba ment, és azon órában Egert tizenegy helyről ágyúval döngetni kezdték, és az ostromsáncokba is mentek. A vár keleti részén, a szőlők dombján levő ostromsáncok a frank [német, vallon] várbeli hitetlenek biztonságát [összekötését] elválták, mivel az anatóliai vezér, Távil Lala Mohamed pasa és Haszán pasa rum(é)ili vezír a szőlők felől a... vár árkába földet hánytak, a várat meggyengítették, és azonnal a vár ellen mentek, és a... várat elfoglalták. Az ellenség innen... a belső várba ment. A következő napon a hitetlenek közül néhány (előkelő fiatal ember) a várból kijött, és ezek kegyelmet

²⁰ Legutóbbi kiadása Fodor Pál által Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Második kiadás. Dabas 1985

²¹ *Evlia Cselebi: Török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. II. kötet.* Fordította Dr. Karácson Imre. Budapest, 1908. Török-magyarokori Történelmi Emlékek. Második Osztály: Írók (a továbbiakban: *Evlia Cselebi*, 1908.)

²² Uo. 110.

²³ Nem a tél zordonsága és nem a védők sokasága készítette visszavonulásra a törököket, hanem Dobó István várkapitány (akinek a nevét meg sem említi) és a várbeliek hősi, hazaszeretettől fűtött helyállása.

kaptak, és kezesekül tartattak. A többiek fegyveresen jöttek ki a várból, és az iszlám sereg harcolt ellenük, és sokat közülük kardra hányt... Eger vár őrzésére Kodsza Mohamed pasa maradt az anatóliai sereggel, és a vár kijavításáról gondoskodott...²⁴

A történelmi előzmények után a saját korának egri helyzetét közölte. „Jelenleg az (egri) ejalet~vilajet öt szandzsákból áll: Szolnok, Hatvan, Gyarmat, Szeged és Eger. Az egri szandzsák a pasa székhelye. A pasa jövedelme 650000 akcse.”²⁵ A török katonai-közigazgatási tisztviselők felsorolását követően az elajet katonai erejét részletezte. „A pasa katonasága... háború idején húszezer főnyi válogatott seregből áll. Félelmes, kemény, vitéz, hírneves katonaság ez, amely más határszéli katonasághoz nem hasonlít. Seregük nagyon rövid idő alatt össze tud gyülekezni.”²⁶ Nem hagy fel a török helyőrség – általánosíthatunk a török katonaság – tőle megszokott dicséretével, sokszoros túlzásával a továbbiakban sem. „12000 fegyveres katonája van készen... Jelenleg 1500 helyőrségi janicsárja van együtt... Van 1500 arab katonája is. Ezekon a várkatonákon kívül a vár bástyáin, falain és az őrházakban összesen háromezer teljesen felszerelt veterán katona tartózkodik... Ezt a népet örökös veteránoknak nevezik, mivel szolgálatban vannak, és mindenféle portyázásra kimennek. Jó lovuk és jó fegyverük van nekik. Egyszóval, a várban tengernyi ember van, mivel az élet kellemes benne.”²⁷

Még a vár természeti megléte, sőt a katonák megjelenése is érdekelte:

Ritka alkalommal, ha valamely településről dicsérőn szólt, Egerről is ezt írta: „Levegője is egészséges.”²⁸ A korabeli külföldi útleíróknál nem találunk ilyen, a környezet tisztaságára vonatkozó utalást. Észrevette a katonák jellegzetes öltözékét: „Kapukuljai (kapuőrei, portai őrok – K. I.) kecskeszörből készült üszkufot (magas sapkát – K. I.) és fezt viselnek, csorbádsájai (a janicsárok főtisztjei – K. I.) pedig aranyozott kuka (tollbokrétás sapka – K. I.) üszkufot hordanak.”²⁹

Nem szépít a rabló-hódító török hatalmasságok itteni magatartásán. „Az egri vilajetnek 111 kisebb-nagyobb várából (a fallal körül vett helységeket is váraknak tartotta – M. L.) a pasának 44000 piaszter jövedelme van. A minden felől érkező követektől, királyoktól (itt főurakról van szó – M. L.) és városoktól 40000 piaszter is bejön; ha pedig az ellenség (a magyar hódolt lakosság – M. L.) fellázad, portyázásra és rablásra mennek, és a pasának a rablott jószágból is

²⁴ *Evlia Cselebi*, 1908. 110–111.

²⁵ Uo. 111.

²⁶ Ua.

²⁷ Uo. 112.

²⁸ Ua.

²⁹ UA.

ötöd rész jár.”³⁰ Íme a korszak hamisítatlan képe a ’világutazó’ szépités nélküli naplójából.

Evlia Cselebi figyelme röviden Eger környékére is kiterjedt az Eger várának földje kezdetű naplórészletben. „Keleti és déli oldalon népes és virágzó falvakkal borított, termékeny síkság nyugati oldalának végén fekszik e vár, a Kara-Bagdala (Királyszéke – M. L.) nevű magas domb szélén, dombos-völgyes helyen.”³¹

Ezután ismét a várrendszert részletezte a tőle megszokott túlzásokkal. „A magaslat előtt a Német-vár van, amely nagyon erős. E frank várnak magaslati oldalán a fal magassága negyvenhét rőf. Magas, erős kőfal ez, amelynek minden köve elefánt nagyságú faragott kő. Kettős fal ez és mindegyik fal ötven-ötven láb széles úgy, hogy fölöttük három kocsi elmehet egymás mellett. Ezen az oldalon az árok is nyolcvan lépés széles és nyolcvanhét rőf mély, és az ember lefelé nézni sem mer bele. E várnak 14000 rájája évenként eljön, és azok az árkot még szélesebbre és még mélyebbre ássák. A Német-várban a janicsárok odái (vezetői – M. L.) számára törvény szerint kőépítkezésű szobák vannak, és mindegyik orta [ezred – K. I.] szobái fölött egészen deszkatetejű, díszes szobák vannak. E várban asszony és gyermek nincs, csásrsi, bazár sincs. itt van az Alem-i serif dzsámi (Szent Zászló dzsámija – K. I.). Ezt... azért nevezik Alem-i serif dzsáminak, mert amikor III. Mohamed szultán e várat elfoglalta, a próféta dicsőséges zászlóját kezébe fogván, az első pénteki napon e dzsámiban a khutebet (pénteki imádságot – K. I.) személyesen énekelte el, és az imádság elvégzése után a próféta szent zászlójáról egy bojt leszakadt. »Óh! Allah prófétája! A Te zászlód darabjával e várat oltalmaz alá helyezem.« – mondá, és ez imádságra a harcosok Ámint mondtak. Jelenleg a szent zászlónak e darabja a dzsámi jobb oldalán, a fal mellett zöld takaróban egy aranyos zászlóra van feltűzve. E szent zászló előtt éjjel-nappal lámpa ég. Valóban fényes dzsámi ez; hossza és szélessége kétszáz láb, teteje keramitos. Díszes kőépületű minaretje van, amelynek a végeken párja nincs, csakis a Pécs várában levő Kászim pasa dzsámijának minaretje hasonló, de ez még annál is magasabb. Én, szegény, felmentem e minaretre, és a város dombját, völgyét, fekvését, alakját mind áttekintettem. Valóban nagy erősség és Irem kertjéhez hasonló hely ez...”³²

Következett a Magyar-vár ismertetése. „A frank vártól ötven lépésnyire nyugatra ötven lépés széles árok fölött egy kőépületű erős hídon kell átmenni, mert e két vár között egy leírhatatlan és a pokol mélységéről fogalmat nyújtó árok van. Ez árokban az élet vize folyik, és a két vár lakossága a vizet ez árokból veszi. A kőépítkezésű hídon átmenvén, a Magyar-vár kapuja fölött Ali pasa bástyája úgy

³⁰ Ua.

³¹ Uo. 113.

³² Uo. 114.

áll, mintha Márdin (kis-ázsiai város – K. I.) bástyája volna. Tizenkét darab báljemez ágyúja van, amelynek mindegyike megér öt várat; ezek az aranyfényű ragyogó ágyúk vörös posztóval vannak fedve. Egyik ágyúnak neve sáhin topi (a Sah ágyúja – K. I.); Isten a tudója, hogy a végeken hozzá hasonló sehol sincs. Úgy áll ez a bástya mögött, mint a hétfejű sárkány. Ali pasa bástyájától a Magyar-vár közepéig Musztafa pasa bástyája terül el, amely az egész városra nézve magaslat, és még a repülő madarat sem engedi elrepülni.³³ Húsz hosszú ágyúja van, amelyeket látni kell.³⁴ E bástya közelében nagy templom van. Ha ennek építését és ritka díszítéseit elmondanánk, egy külön kötet lenne belőle.³⁵ Az oszmánok a keresztények bosszantására ezt a templomot hadiszertárrá alakították, és ágyúkkal és hadi felszereléssel töltötték meg. Ennek közelében van a Khunkjár-bástya, amely valamennyi bástyánál erősebb és híresebb. Ez a Magyar-vár a Német-várnál háromszor nagyobb területű. Mind a kettő Iszkender³⁶ bástyájához hasonló erős vár mély és széles árokkal és harminc rőfnyi magas tömésfalakkal. A Frank- és Magyar várnak kerülete 3000 lépés. Kerek alakja tizenegy szögletű. Különféle bástyákkal, művészi tornyokkal, mellvédekkel, lövőrésekkel ellátott és egymással összefüggő két vár ez; parancsnokuk és katonaságuk azonban külön van. Elefánt nagyságú köveik vannak, és falaikon négy oldalról a kályhás fürdőházhoz hasonló őrházakban minden éjjel ötven ember őrködik. A Magyar-várat azonban mindegyiknél jobban őrzik, mert ott van a pasa palotája. E palota a régi időben a királyok számára épült,³⁷ azért vannak benne a pasa környezete részére külön szobák, tanácstermek, továbbá fürdők és istállók...³⁸

Evliá Cselebi Eger bemutatásakor lépten-nyomon meghökkentő tényeket árul el. „A pasa palotája előtt tágas térség van és e térnek közepén két börtön, amelyek mindegyikébe ötven lépcsőn kell lemenni, mintha csak a pokol mélységéhez hasonló börtönök volnának. Minden éjjel ötven ór vigyáz azokra. E téren van a pasa dzsámija is, amelynek hossza kétszáz láb, szélessége száz láb és egy téglából készült minaretje van. A nagy hadi szertár is e téren. A pasa kis dzsámija is, de ez egészen tele az iszlám katonaság számára kétszersülttel, búzával, árpával és más különböző élelmiszerekkel...³⁹

A napjainkban is meglévő föld alatti védművekről, a kazamatákról sem fejtkezett el. „Ennek a... várnak az egész alja üres, csupa pince és üreg, ame-

³³ Anyira magas, hogy még a madár sem repülhet át fölötte.

³⁴ Az utazók figyelmét ekként hívja fel.

³⁵ Lehet, hogy ez az Árpád-kori székesegyház.

³⁶ Lehet Alexandria, lehet Konstantinápoly.

³⁷ Eger soha nem volt királyi székhely. Evliá Cselebi ebben nem túloz, hanem téved.

³⁸ *Evliá Cselebi*, 1908. 114.

³⁹ Uo. 115.

lyekbe néhány ezer katona befér; helyenként ablakok és nyílt előcsarnokok vannak. Annyi különféle hadiszer van itt, hogy ha száz esztendeig tartana is e vár ostroma, a készletben levő hadiszer akkor sem fogyna el. Ostrom idején a vilajet egész lakossága gyermekeit, feleségeit a két vár alatt levő üregekben és raktárakban helyezi el, és a gyermekek és asszonyok az ágyúk rombolásaitól biztonságban vannak... Százötven lépésnyire keletre... (a) kapuk közti boltozatok éjszakai sötétséget okoznak, úgyannyira, hogy a kívülről befelé jövő ellenség semmit sem lát és nem hallhat, de akik ott ülnek, azok a kívülről jövőket látják, és az ellenséget megtámadhatják, és erre a célra az úton sáhi ágyúk⁴⁰ is készen állnak.”⁴¹ A török megszállók nagy katonai ereje ellenére Evlia Cselebi nem zárja ki a vár ellen a magyarok fegyveres rajtaütését: „Mivel szükség lehet, hogy az ellenséggel harcolni kell, ez okból a kapuőrök fegyverei e nagy kapu közötti falra vannak függesztve, és e kapuközöket néhány ezer különféle fegyver díszíti...”⁴²

Megfigyelte, hogy a kapu-bástyán nemcsak ágyú pihen, hanem toronyóra is van, amelynek harangja hangját egy konaknyiról [egy napi távolságról – M. L.] is meghallják. Megemlítette a kapuhoz tartozó láncos felvonóhidat is.

A vár és a kapu dicséretét a következőkkel fejezte be: „Ez a kapu az egyiptomi vaskapu gyanánt egyik legcsodálatosabb és legkülönösebb kapu. A várnak ezen a részén nyolcvan rőf magas tömésfal van. Ha az ember fölfelé néz rá, a fejről leesik a turbánja, olyan magas és erős vár ez. Amíg a hitetlenek kezében volt ez a vár, addig nem volt ilyen erős, az elfoglalás után azonban Mohamed kán hét pasát és tizenkétezer ráját hét éven át, télen-nyáron ennél a várnál dolgoztatott, és ilyen erőssé tette azt... Az 1068. évben [1657. október 8.–1658. szeptember 28.–K. I.], amikor Köprülü Mohamed volt a nagyvezír, hogy ezt az egri várat szép és nagy külvárossal vegye körül, három év alatt oly erős bástyafallal [városfallal – M. L.] kerítette be, hogy azt nyelv el nem mondhatja, toll le nem írhatja.”⁴³

A *külvárost* is alaposan ismertette: „Ennek a paradicsomszerű várnak a kerülete teljes tizenkétezer lépés és ötszögletű alakja és tizenkét tornya van. Négy irányban lőrési és mély árkai vannak. Ötkapus külváros. Az első a keletre néző Ilidse-kapu, amely háromszoros erős kapu; három felvonóhídján kell előtte keresztülmenni; két oldalán lőrések vannak. E kaputól jobbra van a délre néző Hatvani-kapu, amely másik szögleten áll, és kettős árokkal, négyszeres erős kapu, amelyet nagy ágyúk vesznek körül. Ennél is felvonóhidakon kell átmenni. E Hatvani-kaputól másik oldalra menve az Új-kapuhoz jutunk. Ez is kettős, erős

⁴⁰ Közepes méretű ágyúk

⁴¹ *Evliya Cselebi*, 1908. 115.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 117.

kapu, felvonóhidakkal. E kaputól befelé, egész a Martalóc-kapuig menve, deszkával fedett ezerötszáz lépés széles tiszta főút van... Ennek (a kapunak) is felvonóhídja van. A Kalmet-kapu szintén nyugatra nyíló kettős kapu. A kapu előtt felvonóhidakon kell átmenni. E Kalmet-kapu fölé Kara Mahmud aga csizmájának sarkantyúi vannak felfüggesztve különös vaskarikákkal...⁴⁴

Evlia Cselebi, abbahagyva a török katonai erő bemutatását, az Eger-Maklá(r)-patakon lehelhető *vízimalmokat* írta le. Külön a löpormalmokról, aztán a löporgyári raktárról beszélt. Majd a feltehetően gabonaörlő malmokra tért rá. „A Maklá(r) vize e vár alatt megy el, azután a csársin keresztül folyván, némely utcai híd és köhíd alatt... az Ilidse-kapu tövében vaszilipen (át) a Zöld-rét nevű helyen folyik... Keleti irányba folyván a Tisza-folyóval egyesül. Az élet vizéhez hasonló víz és Egerben ennél ízletesebb víz nincs. Az Ilidse-kapun kívül a Maklá(r)-folyón levő hatrekeszű vízimalmokat is érdemes megnézni.”⁴⁵ Nemcsak ezt ajánlja az idelátogatók figyelmébe, hanem arra a különleges mindennapi jelenségre is, amit világutazásakor sehol máshol nem tapasztalt. Lehet, az is, hogy színes képzeletének tükörképe: „E folyó partján levő házak erkélyéről horoggal halásznak. Különös multság ez” – szerinte is.⁴⁶

Ami ezután következett úti írásaiban Egerről, felért egy *utazási tájékoztatóval, városlátogató invitálással*. Az egriek büszkeségével kezdte.

„*Hévizei*. Három hévfürdője van: Egyik a férfiak, a másik az asszonyok, a harmadik az állatok számára. Némi tekintetben hasznosaknak bizonyultak, a rühességet és frengi betegséget [francia betegséget = vérbajt] meggyógyítják... *Fürdője*. Egyik a vár kapuja alatt, a hídfőnél; ez a Valide szultán fürdője, amely nagyon szép, kellemes vizű, hat kamrájú [termű – M. L.] fürdője; egész kupoláját vörös keramit fedí. A másik a Kalmet-kapu közelében, kisebbszerű, keskeny fürdő, kályhával. A városban levő házak közül hétszáz lakásban és palotában van fürdő, miként az előkelők ezt dicsekedve beszélik, és az előkelők [vendégek – M. L.] mind azokba a fürdőkbe mennek.”⁴⁷

A külföldi utazók közül elsőként ismertette a vendéglátóhelyeket. „Öt kis *fogadója* van, és a kereskedők e fogadók közül csak egyikbe mennek; a jövő-menő vendégek többnyire a ráják [termelők és adózók – M. L.] házaiba szállnak meg, és a fogadói (vagy szállás) bért azoknak adják. A többi vendég az előkelők házaiba szállnak meg, sőt az érkezőt (utast) hívják is. Némelyik háznak kapuja fölé ez a vers van írva (perzsa nyelven – K. I.). »Minden ceremónia nélkül lépj be a

⁴⁴ Ua.

⁴⁵ Ua.

⁴⁶ Uo. 118.

⁴⁷ Ua.

házamba.«⁴⁸ Az idézettel egyúttal az utazókat szeretettel fogadó egri muzulmánokat dicséri Evlia.

Elősorolta a vallási helyeket is. „*Dzsámijai*. Van 46 imahelye. A Hatvani-kapu közelében a külváros falát érintve van III. Mohamed szultán dzsámija, amelyet Fethia néven is neveznek; annak előtte ez templom volt. A Csársi-dzsámít sokan látogatják. Szálih efendi dzsámija, Alajbég dzsámija, Jeni-zai dzsámija, Kaszim pasa dzsámija, Vásártéri-dzsámi; ezek mindegyikében elvégzik a pénteki imádságot. 21 városrészi záviye [mecsetek melletti kolostor épület apró szobákkal a mecset szolgálainak – K. I.].⁴⁹ Szólt a muzulmán búcsújáróhelyről is. „A Hatvani-kapun kívül fehér hattyú gyanánt álló kupolás épületben Dede-Szultán nyugszik, akinek ez a bektási (dervis-szerzetes – M. L.) kolostora,⁵⁰ és összesen még hét kolostorról emlékezett meg.

Eger török *iskolaváros* is volt. „Van négy medreszéje (dzsámik szomszédságában épült közép- és felsőiskola – M. L.), tizenhét elemi iskolája...⁵¹

Az egri vendéglátást elismerően mutatta be, és mind azt, mind a város kereskedelmét a gazdagodás alapjának tartotta. „Csársija (üzletnegyed, tele élelmiszert árusító csarnokkal – M. L.). Van 600 *boltja*. Boltjai és *kávéházai* nagyon díszesek, kereskedői gazdagok.”⁵² „*Nevezetességei*. Fehér *cipókenyere* és lengyel *tyúkpörköltje* híresek. Egy oka (1,28 kg) pogácsa és vajás kalács ára egy akcse (ezüst pénzegység); híres még a *tyúk bőrek* [vagdalt hússal töltött tészta – K. I.] és a *kenyérlepény*. Egy oka kövér juhhús ára egy akcse, egy oka vaj és méz ára nyolc akcse. Különféle és temérdek *gyümölcse* van... Van 20 csorgókútja (forrása, szökőkútja), amelyek közt híres az Aga-csorgója.⁵³

„*Eger nevezetességei leírásának befejezése...*”

Nincs külföldi utazó, akinek feltűnt Eger egészséges környezete, vagy ha volt is, nem szólt róla az úti levelében: „Levegője és vize nagyon kellemes, azért sok szép népe van.”⁵⁴ *Néprajzi, szociológiai* megfigyelése. „Népe mind bosnyák, de magyarul és németül is tisztán beszélnek; nagyon őszinte és egyszerű emberek. Fülel, Szécsen/Szécsény, (Balassa)gyarmat, Szemendere/Szendrő, Hont, Külvár/Kékkővár várak hiteltleneivel naponként harcolnak.”⁵⁵ „E várak rájáit felső-magyarországiaknak mondják, szépen beszélnek magyarul. 9600 kertjük

48 Ua.

49 Ua.

50 Uo. 119.

51 Uo. 118.

52 Ua.

53 Uo. 118–119.

54 Uo. 119.

55 Ua. A felsorolt várak Evlia Cselebi egri tartózkodásakor hol magyar, hol török végvárak voltak, amelyek katonái rá-rárontottak a törökre.

van; szőlőjük savanykás és nem nagyon ízletes. A nép [török – M. L.] többnyire várórséget képez; vannak kereskedők és tudósok is. Különösen sebészek vannak. A gyermekek bátrak, erősek, a lovat és a fegyvert szeretik.”⁵⁶

Evliya Cselebi még leírta, miképpen készültek fel Mohamed pasával a felső-magyarországi elfoglalt várakhoz történő ’menetelésre’.

Eger 1687. december 18-án szabadult fel a török megszállás alól. A 17. században még egy jeles utazó, *Andreas Pinxner* látogatta meg, immár a török utáni, újjáépülő várat és várost. Az ő írásával zárjuk Eger ismertetését.

Nagyszebeni születésű volt, aki evangélikus lelkésznek készült. Nagyenyeden tanult, 1694-ben már a wittenbergi egyetem hallgatója volt. Nyugtalan természete utazásra hajtotta. Öt évet Jáva-szigetén töltött és visszatért Magyarországra. Végül Törökországban maradt és áttért a muzulmán vallásra.

Pinxner, útban „Németországba”, 1693 decemberében – felső-magyarországi útja során – Egeren is átutazott. Bár néhány mondatot írt csak róla, mégis idézzük. „A Hernádon átkelve és Ónod városnál elhaladva, a hasonló folyócska mellett levő Egerre érkeztem. A várost Szent István alapította. Őt katolikus temploma van. Egerből elindulva Verpelétre jutottam, ahol megháltam.”⁵⁷

A nem bőbeszédű Pinxner útleírását azért említettük, mert ő volt az első utazó, aki már a török utáni időben láthatta meg Egert.

⁵⁶ *Evliya Cselebi*, 1908. 119.

⁵⁷ *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717. Budapest, 1891. 428. *Pinxner A.*: utazása Nagyszebenből Bécsbe 1693. 426–430. Hivatkozik: *A. Pinxner*: *Aprodemia ex Transylvania per Pannoniam*. Wittenberg, 1694.